

4. Фомічова В.М. Інтерсуб'єктивна реальність: репрезентація соціально-релігійних аспектів у свідомості людини / В.М. Фомічова. – К. : Видавництво НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. – 383 с.

5. Франк С.Л. Психоанализ как мирозозерцание / С.Л. Франк // Непрочитанное. Статьи, письма, воспоминания. – М. : Московская школа политических исследований, 2001. – 529 с.

6. Фрейденберг О.М. Миф и литература древности / О.М. Фрейденберг. – М. : Наука, 1978. – 680 с.

7. Шкловский В. Тетива. О несходстве сходного / В. Шкловский // Собр. соч. в 3-х т. – Т.3. – М. : Художественная литература, 1973-1974. – С. 17-56.

8. Пономаренко Я.І. Духовність і психокультура особистості / Я.І. Пономаренко // Вісник Національного авіаційного університету. Серія : Філософія. Культурологія : Збірник наукових праць. – № 2. – 2013. – С. 173-175.

9. Bohak, J. Bog v psihoterapiji / J. Bohak // Znamenje. – Ljubljana, 2004. – 1. 34. – st. 3/4. – S. 76-94.

10. Settl T. You can't have science as your religion! / T. Settl. // Critical rationalism, metaphysics and science. – Dordrecht etc., 1995. – Vol. 1. – P. 59-90.

Л.Г. Конотоп

РЕЛИГИОЗНЫЙ ОПЫТ: МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

В статье рассматривается психоанализ как классический, так и пост-классический, в аспекте методологии религиозных исследований. Подчеркивается понимание религии в психоаналитической теории как религиозного опыта. Религиозный опыт является одним из главных понятий в методологических положениях психоанализа. Религиозный опыт рассматривается как результат психической деятельности человека, но не как принадлежащий к сфере трансцендентного; он выступает как потребность человека, как его защита от невзгод мира; как возможность достижения внутренней гармонии.

Ключевые слова: психоанализ, методология, человек, психика, вера, религия, религиозный опыт, культура, психотерапия, трансцендентное

L. Konotop

RELIGIOUS EXPERIENCE: METHODOLOGICAL ASPECTS OF RESEARCH

The article contains classical and post-classical psychoanalysis, in terms of the methodology of religious studies. The understanding of religion in psychoanalytic theory as a religious experience is emphasized. The religious experience is one of the main concepts in the methodological provisions of psychoanalysis. Religious experience is regarded as the result of human mental activity, but not such that belongs to the sphere of transcendental; it is as a human need; like human's protection from the problems of the world, as an opportunity to achieve; as the possibility to inner harmony.

Keywords: psychoanalysis, methodology, man, mind, faith, religion, religious practice, culture, psychotherapy, transcendental.

УДК 1:316.3:37(091)

Н.Г. Мозгова

МІСЦЕ ФІЛОСОФІЇ В СИСТЕМІ ОСВІТИ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД ХІХ СТ.

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

Анотація. У статті досліджуються маловідомі сторінки з філософського життя Києва кінця ХІХ – початку ХХ ст. Зокрема, метою статті виступила хронологічна та логічна реконструкція дискусії, яка розгорнулася між професорами світських і духовних навчальних закладів Києва щодо місця філософії в системі освіти.

Ключові слова: дискусія, філософська пропедевтика, логіка, психологія, метафізика, світська освіта, духовна освіта.

Вступ

Дискусія, про яку йдеться, розгорнулася у Києві в кінці ХІХ на початку ХХ ст.ст. Безпосереднім приводом до неї послугували нововведення тогочасного Міністерства народної освіти, ініційовані у кінці 90-х рр. ХІХ ст. новим міністром генералом П. Ванновським. Генерал запропонував навчальним закладам, зокрема гімназіям, суттєво підвищити освітній рівень за рахунок введення нових дисциплін, у тому числі й філософії, за умови, щоб ці дисципліни викладались викладачами, переважно професорами, вищих навчальних закладів. Для тогочасних філософів перспектива розширення їхньої діяльності на сферу середніх навчальних закладів не могла не бути привабливою. Але, як це не парадоксально, їхні думки щодо доцільності викладання філософських дисциплін діаметрально розділилися, що й породило досить палку дискусію.

Чому вважаємо за потрібне звернутись до суті цієї дискусії та до її контексту? Справа у тому, що у наші часи розгортаються ті ж самі освітні обставини, за яких ця дискусія спалахнула в кінці ХІХ на початку ХХ ст.

Основна частина

Переходячи до попереднього викладу суті полеміки київських філософів на зламі ХІХ – ХХ ст., розглянемо зміст позицій її головних учасників, абстрагуючись від хронології висунення їхніх аргументів, беручи до уваги лише суттєві щодо нашої проблеми твердження. Вони зачіпають, по-перше, чисто теоретичні питання стосовно доцільності чи недоцільності введення філософії: як кожен із учасників розумів сутність філософії, її місце, роль та призначення в освіті та житті суспільства, і, по-друге, чисто практичні, а саме: за допомогою яких кадрових сил здійснювати викладання філософії в гімназіях, і чи існують такі сили загалом?

Головними учасниками широкої дискусії кінця ХІХ – початку ХХ ст. були відомі київські професори Петро Павлович Кудрявцев (1868 – 1940), Олексій Микитович Гіляров (1855 – 1938), Георгій Іванович Челпанов (1862 – 1936), Петро Іванович Ліницький (1839 – 1906). Порядок переліку головних учасників дискусії не є випадковим. Адже є всі підстави стверджувати, що їхні позиції щодо вищеназваних питань майже повністю підпорядковуються «логічному

квадратові» Михайла Псьола. Так, відношення між позиціями П. Кудрявцева та О. Гілярова є контрарними. Погляди Г. Челпанова та П. Ліницького відносяться один до одного як субконтрарні. А у відношеннях контрадикторності перебувають позиції П. Кудрявцева – П. Ліницького (обидва – професори Київської духовної академії) та О. Гілярова – Г. Челпанова (професори Університету Св. Володимира). Сповідасьмо, що читач упевниться у правомірності запропонованої автором тези, ознайомившись зі змістом дискусії.

Зокрема, Петро Павлович Кудрявцев, доцент, а згодом і ординарний професор Київської духовної академії по кафедрі історії філософії, категорично стверджував, що філософські дисципліни в обсязі 5 уроків на тиждень треба викладати в старших класах гімназій. Своє твердження він мотивував тим, що логіка, психологія, історія філософії та початкові основи філософії в теологічному спрямуванні (основи метафізики) за Статутом 1814 р., викладались в аналогічних гімназіях – середніх духовних навчальних закладах – семінаріях.

Вивчення цих дисциплін, на думку П. Кудрявцева, сприятиме підготовці випускників семінарії до слухання розширених курсів із філософії в духовних академіях, що забезпечить наступність середньої та вищої духовної освіти. «Вказаній меті (викладання філософської пропедевтики. – Н.М.) повинні слугувати, – вважав П. Кудрявцев, – логіка та систематичний огляд головних напрямів у рішенні основних філософських проблем... А оскільки розуміння філософських понять і логічних прийомів абсолютно неможливе без попереднього ознайомлення з життям свідомості, то до вказаних дисциплін необхідно ще приєднати і психологію» [4, с. 137]. Зазначимо також, що П. Кудрявцев добре розумів, що зміст філософського компоненту середньої освіти повинен мати розумні межі і не претендувати на формування у слухачів цілісного світогляду. Користь від прослуханих гімназистами філософсько-пропедевтичних курсів він убачав у тому, що «в студентські роки їм не прийдеється витрачати час на ознайомлення з елементами логіки та психології і на освоєння філософської термінології: бо все це буде зроблене в середній школі» [4, с. 137]. На думку П. Кудрявцева, в курсі філософської пропедевтики є дещо стале та завершене: це зміст формальної логіки, узагальнення емпіричної психології та формальний зміст головних філософських понять. Саме ці знання, вважав П. Кудрявцев, «найбільше діють на розум семінаристів і привчають давати звіт у тому, що ми готові приймати на віру» [4, с. 141]. Саме в цьому П. Кудрявцев убачав головне призначення філософії в житті людини. Це призначення знайшло своє відображення і в його власному визначенні філософії: «Філософія – це звіт у принципах життя, які встигли проявити себе в тих чи інших сферах життя» [3, с. 306].

Стосовно питання про те, хто повинен викладати філософські курси, то П. Кудрявцев однозначно стверджував, що вони повинні викладатись професорами духовних академії. У цьому питанні професор цілком погоджувався із директивою Міністерства

народної освіти, яка пропонувала доручити викладання «особам, які успішно закінчили курс у православних духовних академіях». Як побачимо нижче, ця директива і сама позиція П. Кудрявцева досить жорстко заперечувалась іншими учасниками дискусії, особливо представниками університетської філософії.

Які ж аргументи висував П. Кудрявцев на користь духовних філософів? Перш за все, – це існування більш давніх традицій у духовній школі, а значить і у «духовній філософії» порівняно із «світською». «В той час, як «світська філософія» у нас тільки но ще зароджувалась, «академічна філософія» вже мала за собою давнє минуле, в якому не було 10-річної перерви у викладанні» [4, с. 144]. П. Кудрявцев вважав, що кадрове забезпечення гімназій можливе лише за рахунок випускників духовних академії, оскільки в університетах на той час філософія викладалась лише на історико-філологічному та частково на юридичному (історія права, історія філософії права) факультетах. «...Історія підтримує академістів, – писав П. Кудрявцев, – і ми вважаємо, що Міністерство народної освіти не помилиться, доручивши академістам цю справу, в крайньому випадку до тих пір, поки університети не зможуть випускати достатню кількість філософськи-освічених людей» [4, с. 145].

Що ж до питання про певний релігійний напрямок, в якому у майбутньому будуть викладати філософсько-пропедевтичний курс у гімназіях академісти, то П. Кудрявцев вважав, що цей напрямок аж ніяк не обмежить свободи викладання (так вважали І. Челпанов та О. Гіляров), оскільки, по-перше, у свій час «вся нова західно-європейська філософія виросла саме в християнській атмосфері» [4, с. 146], і, по-друге, «християнство аж ніяк не визначає, якого напряму треба дотримуватися в гносеології – емпіричного чи раціоналістичного, надаючи розробку гносеологічних проблем вільній думці людини, і ми бачимо серед академічних професорів і раціоналістів (в гносеології) й емпіриків... Хоча зрозуміло, що в академічному викладанні немає місця виправданню таких філософських напрямків, які носять атеїстичний або антихристиянський характер, але вивчення цих напрямків не лише не виключається, а, навпаки, передбачається як завданнями академічної освіти, так і існуванням спеціальної для цього кафедри – кафедри історії філософії» [4, с. 147].

Винятково однозначна точка зору П. Кудрявцева категорично заперечувалась професором університету Св. Володимира Олексієм Микитовичем Гіляровим. Суть позиції О. Гілярова полягала у рішучому запереченні необхідності викладання будь-яких філософських дисциплін у гімназіях, що й обумовило загалом її контрарність щодо поглядів П. Кудрявцева. Свою позицію О. Гіляров аргументував тим, що філософія є настільки специфічною дисципліною, в якій немає нічого сталого та завершеного, окрім того, немає навіть кадрів для її викладання.

Свої аргументи він виклав у полемічній статті «Філософська пропедевтика в гімназіях» [2]. По-перше, О. Гіляров вважав, що філософія не містить у собі ніяких сталих та завершених знань. «Вона є

повністю результатом особистісного світорозуміння, яке ґрунтується на свободній критиці всієї дійсності і на такій же свободній творчості, а тому не ставить собі іншої мети, окрім пошуку істини» [2, с. 3]. При цьому він підкреслював, що «... з усіх загальноосвітніх курсів він (курс із філософської пропедевтики. – Н.М.) був би найбільш загальноосвітнім, і за належного ставлення до нього, розширив би розумовий кругозір учня та підняв його розумовий рівень. Але у нас... у сучасних умовах ставити так питання є неможливим, а тому, як би б ми і запровадили у своїх гімназіях викладання філософії, то воно врешті звелось б до млявого лицемірства і затьмарення. Можливо тоді довелось б замість філософії учням викладати будь-які розумові покидьки нездатних учителів» [2, с. 3].

О. Гіляров заперечував таке розуміння філософії, яке ґрунтується на встановленні першоначал та першопричин усього суцього. Завдання філософії, на думку мислителя, – дати таке світорозуміння, яке задовольняло б і розум, і почуття. Для нього було цілком зрозумілим, що філософія має специфічний предмет дослідження, який не зводиться до предметів інших наук, і через це є самостійною галуззю знання. Водночас, філософія не може бути наукою про «вищі істини», першоначала, першопринципи всього суцього.

Зрозуміло, що якщо філософія не може бути наукою про «вищі істини», то вона буде вносити лише розбрат у душі 16-річних юнаків, а це призведе чи до верхоглядства стосовно до філософії, чи справить деморалізуючий вплив на формування їхнього світогляду. У процесі викладання філософської пропедевтики неможливо уникнути суперечності при розгляді різноманітних філософських проблем, а тому в будь-якому випадку необхідно дотримуватись певного світоглядного орієнтира, інакше все може звестись до повної логічної невизначеності та розмитості. В поточасних умовах, вважав мислитель, не існує також повної свободи у викладанні філософії, оскільки вона завжди несе у собі елемент ересі, тим самим підриваючи основи релігії. Свого часу в еретизмі був звинувачений і сам О. Гіляров, про що свідчать спомини В. Асмуса: «Гілярову було заборонено викладати розділ середньовічної філософії і схоластики. Вилучена була філософія середніх віків і з першого видання підручника О. Гілярова «Філософія в її сутності, історії та значенні» (1916). І лише у другому виданні підручника (1910) розділ середньовічної філософії був відновлений» [1, с. 96]. Усі ці події стали наслідком тих елементів релігійного скептицизму та вільнодумства, які були помічені в його лекціях з історії філософії.

Звичайно, що таке розуміння сутності філософії було абсолютно несприйнятливим для представників духовної філософії. І підтвердження цьому ми знаходимо у статті П. Ліницького «Промова з філософії, яка була виголошена професором філософії О.М. Гіляровим на урочистому акті університету Св. Володимира, 16 січня 1899 р.» [7]. У досить різкій формі П. Ліницький критикує промову О. Гілярова. Для П. Ліницького, як представника філософського теїзму з його персоніфікованим розумінням Абсолюту, лишається абсолютно непри-

ятним учення О. Гілярова про всесвітню свідомість як душу світу, як певний духовний принцип, який аж ніяк не тотожний християнському Богу, хоча інколи О. Гіляров і називає його Богом.

У гносеологічних питаннях позиція О. Гілярова лишалась досить неоднозначною. Зокрема, твердження О. Гілярова стосовно пізнавальної цінності філософії та її значення в системі освіти було також піддано гострій критиці з боку П. Ліницького. Насамперед, П. Ліницький звинуватив О. Гілярова у суперечності із собою: оскільки, за О. Гіляровим, філософія не являє собою систему знань про першоначала та першопричини всього суцього, яку можна було б передати іншим людям і тим самим навчити їх, «то у який же спосіб у такому випадку, – запитував П. Ліницький, – можливо головне завдання філософії вбачати у виробленні такого світорозуміння, яке б задовольняло і розум, і почуття?» [7, с. 354]. На думку ж О. Гілярова, ніякої суперечності тут немає, оскільки становлення філософського знання – це завжди внутрішній акт, це справа особистої творчості і тому викладання філософії немає ніякого стосунку до природи філософії, а її студювання втрачає будь-який сенс. Звідси питання про кадрове забезпечення викладання, для О. Гілярова, автоматично ставало безглуздим.

Позиція наступного учасника дискусії, теж представника університетської філософії, перебувала щодо позиції О. Гілярова у відношенні контрадикторності. Її представляв Георгій Іванович Челпанов – професор, завідувач кафедри логіки та психології Київського університету Св. Володимира, а з 1906 р. – професор Московського університету, засновник і директор (1912 р.) першого в Росії інституту психології. Університетський вчитель В. Зеньковського та Т. Шпета був іншої, ніж П. Кудрявцев та О. Гіляров, думки щодо змісту філософської пропедевтики та кадрового її забезпечення.

Г. Челпанов був першим, хто повністю підтримав пропозицію Міністерства народної освіти. Більше того, саме він з 1900 р. почав викладати філософські курси у Першій київській гімназії. Це був своєрідний експеримент, який, до запрошення професора в Московський університет, продовжувався 6 років.

Г. Челпанов, на відміну від П. Кудрявцева та О. Гілярова, вважав, що «зміст філософської освіти гімназистів повинен вичерпуватись, по-перше, змістом формальної логіки, і, по-друге, узагальненнями емпіричної психології. На думку Г. Челпанова, це ті знання, які є сталими та завершеними, і саме вони мають підготувати гімназистів для сприйняття філософії в університеті» [8, с. 4]. Але головним, на думку Г. Челпанова, є те, що дані знання, з гносеологічної точки зору, є, насамперед, апіорними. Як відомо, Г. Челпанов притримувався теоретично-пізнавальної позиції неокантіанства, хоча сам цю позицію і називав ідеал-реалізмом. Велике значення він приділяв гносеології, вбачаючи її головне завдання у визначенні можливостей та меж процесу пізнання. Як представник «емпіричного» напрямку в психології, Г. Челпанов будував основи цієї психології не на досвідних дослідженнях, а на інтерпретації досвіду у душі ідей Р. Декарта та І. Канта про паралелізм душі і тіла.

На думку Г. Челпанова, необхідним підґрунтям будь-якого пізнання є наявність у свідомості апріорних ідей та елементів, які об'єднують в єдине ціле дані досвіду, всі сприйняття та чуттєві уявлення. Найголовніше у досвіді – це робота думки, яка за допомогою самоспостереження та рефлексії виявляє наявність у свідомості людини апріорні ідеї як основу пізнавальних здібностей людини.

Г. Челпанов доходить висновку, що протяжність, прозорість, однорідність, нескінченність і т.п. не можуть сприйматись як видимі образи зовнішнього світу, а тому є апріорними і складають основу досвіду, виступають у якості необхідних передумов пізнання. В основу цього розуміння було покладено тезу: у пізнанні ми ніде не стикаємося з річчю безпосередньо, а лише з тим, що ми думаємо про неї, з нашим поняттям про цю річ. Поняття, на думку Г. Челпанова – це ідеальний тип речі, що показує річ не такою, якою вона зазвичай буває, а такою, якою вона має бути, щоб ми могли її мислити. Ця мислена річ має ознаки, яких годі шукати у зовнішньому досвіді, бо їх суб'єкт отримує з іншого джерела – зі споглядання закономірної діяльності свідомості.

У розумінні істини Г. Челпанов також притримується неокантіанської традиції. У формально-логічному плані істина полягає для Г. Челпанова у відповідності думки з об'єктом, але зміст думки забезпечується не змістом об'єктивних явищ, а чуттєвим переконанням, незворушним відчуттям достовірності та впевненості у відповідності думки та об'єкта. Тому найбільшу істинність мають формальна логіка та математика, бо вони виводять свої положення апріорним, дедуктивним шляхом і дають нам достовірні знання. У передмові до свого підручника з логіки для гімназій Г. Челпанов підкреслював, що «вивчення силогістики є надзвичайно важливим для розумового розвитку учня» [9, с. 1] і загальноосвітнє значення логіки він вбачав у тому, що «учень, знайомлячись із різноманітними формами дедуктивного умовиводу, навчається більш уміло обходитись із власною думкою» [9, с. 1]. А тому «логіка не має за свою мету відкриття істини, а її метою є доведення вже відкритих істин, у зв'язку з цим користь логіки є скоріше негативною, ніж позитивною, бо її завдання полягає у тому, як краще запобігти можливих помилок» [9, с.5].

Стосовно ж емпіричної психології, то Г. Челпанов, як практикуючий психолог-експериментатор, вважав, що ця наука повинна заглиблюватись у природу душі і свідомості, але при цьому його більше цікавлять атрибути душі, ніж її життя, хоча загальноосвітнє значення психології він убачав у тому, «щоб навчити учня орієнтуватись у розумінні власного душевного життя, щоб привчити його до «самовладання» і взагалі до спостереження психічних явищ, а також навчити пояснювати або описувати різні душевні процеси, використовуючи наукову термінологію» [10, с. 2].

Стосовно другого аспекту дискусії, а саме, хто повинен викладати філософські курси, то Г. Челпанов категорично заперечував, щоб їх викладали професори духовних академій. Він вважав, що духовно-академічна філософія є далекою від досягнень емпіричних наук, особливо психології, що

вона є виключно служницею богослов'я. До того ж він підкреслював, що духовні академії не поділяють з університетами прав присудження наукових ступенів магістрів та докторів філософії [див.: 8]. У духовних академіях професорами філософії на той час справді могли бути лише доктори богослов'я.

Як бачимо, позиції Г. Челпанова та П. Кудрявцева частково збігаються у вирішенні питань змісту гімназичної філософії, але є діаметрально протилежними щодо бачення кадрового забезпечення філософських дисциплін. Суть цього принципового розходження попередньо вбачається нами у різному розумінні ними можливостей суб'єктів викладання філософії, сформованих духовними і світськими навчальними закладами. У центрі цього розходження дуже помітний відгомін різних типів вирішення віковичної проблеми співвідношення віри і знання.

Позиція ще одного учасника дискусії виростає з ґрунту вищезазначеної проблематики і протистойть як П. Кудрявцеву, так і Г. Челпанову. Уособлював цю позицію Петро Іванович Ліницький, заслужений ординарний професор Київської духовної академії по кафедрі метафізики та логіки, який, до речі, значно раніше, ще у 1897 р., відкрив цю дискусію, яка пізніше була запропонована генералом П. Ванновським [див.: 6]. Як і Г. Челпанов, він вважав, що в середній школі (в семінаріях та гімназіях) «... не повинно бути метафізики (початкові основи філософії. – Н.М.), як науки наскрізь критичної. Спроба ввести таку науку в середню школу веде лише до того, що філософські положення, що мають критичний характер, тобто вимагають об'ємного і систематичного критичного обґрунтування, перетворюються на положення догматичні. Учень, засвоївши певні твердження у якості догматичних, згодом бачить, що ці ж твердження піддаються критиці, і це, принаймні на перших порах, справляє на нього небажану дію: у нього виникає думка, що догматичних, тобто невідкладних суперечкам, положень, взагалі бути не може» [6, с. 363]. Тому в семінаріях і гімназіях необхідно викладати не початкові основи філософії (метафізику), а історію філософії, психологію і логіку.

Щодо останньої філософської дисципліни, то П. Ліницький начебто солідаризується з Г. Челпановим. Але яку ж рису його позиції у розглядуваній дискусії уособлює твердження про необхідність викладання історії філософії? Думаємо, що і тут має місце зазначена вище опозиція «віра – знання», але накладена вже не на суб'єктивність викладача філософських дисциплін (професора духовної академії, чи університету), а на суб'єктивний вимір слухача – учня гімназії чи семінарії. Мова тут іде про внутрішні передумови останнього у здатності давати вірну оцінку почутого і досягати його адекватного розуміння [див.: 5, с. 59]. Адже саме історія різних версій вирішення одних і тих же філософських проблем формує в учня певний набір категоріальних матриць для оціночних і асоціативних суджень. Перші сприяють оцінці, другі – досягненню попереднього розуміння. Якщо висловитись у дусі Г. Гадамера, то саме історія філософії, за П. Ліницьким, задає певну міру передсуджень і передрозумінь.

Але чому Г. Ліницький вважав, що метафізика є небажаною в гімназіях і семінаріях, оскільки її поліфонія вносить смути в душі школярів, а історія філософії, навпаки, є бажаною? Адже і остання містить цілий спектр відмінних, інколи діаметрально протилежних, точок зору щодо тієї чи іншої проблеми. Чи не вносить таку ж смути й історія філософії. Якщо метафізика, сутнісно орієнтована на вічність і надчасовість, викладає свої взаємосуперечливі істини як існуючі одночасно, тобто не розводить їх у часі, то історія філософії пронизана діакронізмом. Протилежні позиції тут розведені у часі і просторі, тому не створюють суперечності, такої небезпечної для молодих, незагартованих душ.

Щодо такої філософської дисципліни як психологія, то П. Ліницький солідаризує з Г. Челпановим, що саме «психологія повинна викладатись як загальна основа для гуманітарних наук та повинна бути вступом до цих наук» [6, с. 369]. Але розуміння сутності психології у цих представників духовної й університетської філософії було діаметрально протилежним: для Г. Челпанова, як практикуючого психолога – експериментатора, психологія є наукою емпіричною, а для П. Ліницького – наукою філософською. «Пануючий сьогодні напрямок психології, – вважав П. Ліницький, – намагається перетворити її на науку природничу, у найтісніший спосіб пов'язану з фізіологією. Такий напрямок психології закономірно витікає з того положення, яке займають гуманітарні науки у світських навчальних закладах, переважно в університетських. Разом із тим, психологія є природною і необхідною основою для наук гуманітарних, як фізика для наук природничих (філологічних, мовознавчих, історичних, юридичних). Тому і матеріал для себе вона повинна брати з наук гуманітарних – з історії та літератури, із сфери мовознавства та з наук юридичних, з метою, щоб цей матеріал піддавати психологічному аналізу, маючи на увазі вирішення основних психологічних питань» [6, с. 369].

Питання про те, кому викладати філософські дисципліни в середній школі, здається, не дуже хвилювало П. Ліницького. Принаймні він не долучається до полеміки щодо переваг університетських чи духовно-академічних професорів. Але це не означає, що його не хвилювали більш глибокі і фундаментальні аспекти даного питання, а саме ідеал особистості, або устрою суб'єктивності викладача

філософії загальних класичних навчальних закладів. Вище ми зазначили, що один із таких аспектів (співвідношення «віри – розуму») в духовному світі професора філософії) хвилював і інших учасників дискусії.

Висновки

Яка ж позиція врешті-решт перемогла? Так трапилось, що Міністерство народної освіти підтримало свою власну директиву, яка пропонувала доручити викладання елементів філософської пропедевтики «особам, які успішно закінчили курс у православних духовних академіях» і обмежити це викладання психологією та формальною логікою. А оскільки ці дисципліни стали викладались «за сумісництвом» священиками, то закономірно, що після Жовтневої революції психологія та логіка кінець кінцем поступово зникли з кола предметів, які викладались у середніх навчальних закладах Росії.

Список літератури

1. Асмус В. Философия в Киевском университете в 1914 – 1920 годах (Из воспоминаний студента) / В. Асмус // Вопросы философии. – 1990. – № 8. – С. 92-106.
2. Гиляров А. Философская пропедевтика в гимназиях / А. Гиляров // Киевлянин. – 1904. – №331. – С. 3.
3. Кудрявцев П. Абсолютизм или релятивизм? Опыт историко-критического изучения чистого эмпиризма новейшего времени в его отношении к нравственности и религии. Prolegomena / П. Кудрявцев – К. : Типо-литография И.И. Чоколова, 1908. – 307 с.
4. Кудрявцев П. К вопросу о введении в гимназиях пропедевтического курса философии / П. Кудрявцев // Труды КДА. – 1905. – Т. 1. – Кн. 1. – С. 137-147.
5. Линицкий П. Критическое обозрение обычных взглядов и суждений о различных видах общественной деятельности и началах общественного благоустройства / П. Линицкий // Вера и разум. – Харьков, 1884. – Т. 2. – Ч. 1. – С. 26-68; 146-162.
6. Линицкий П. Положение и нужды нашего духовного, преимущественно высшего образования П. Линицкий // Вера и разум. – Харьков, 1897. – Т. 2. – Ч. 2. – С. 317-334; С. 361-376.
7. Линицкий П. Речь о философии, произнесенная профессором философии А.Н. Гиляровым на торжественном акте университета Св. Владимира, 16 января 1899 г. / П. Линицкий // Труды КДА. – 1899. – Т. 1. – С. 342-355.
8. Челпанов Г. О преподавании философской пропедевтики в средних учебных заведениях / Г. Челпанов // Юго-Западная Неделя, 1904. – № 12. – С. 4.
9. Челпанов Г. Учебник логики (для гимназий и самообразования) / Г. Челпанов – М. : Т-ва В.В. Думнов – насл. Бр. Салаевых, 1915. – 196 с.
10. Челпанов Г. Учебник психологии (для гимназий и самообразования) / Г. Челпанов. – Киев ; Одесса. – 1906. – 156 с.

Н.Г. Мозговая

МЕСТО ФИЛОСОФИИ В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ: ОТЕЧЕСТВЕННЫЙ ОПЫТ XIX в.

В статье исследуются малоизвестные страницы из философской жизни Киева конца XIX – начала XX века. Целью статьи выступила хронологическая и логическая реконструкция той дискуссии, которая развернулась в среде профессоров светских и духовных учебных заведений о месте философии в системе образования.

Ключевые слова: дискуссия, философская пропедевтика, логика, психология, метафизика, светское образование, духовное образование.

N. Mozgova

THE PLACE OF PHILOSOPHY IN EDUCATION SYSTEM: NATIVE experience OF XIX C.

The article analyses the little-known pages of Kyiv philosophical life of the late XIX – early XX century. The purpose of the article is the logical and chronological reconstruction of the debate, devoted to the place of Philosophy in education system, which was held between professors of Kyiv secular and religious institutions.

Keywords: debate, Philosophical propedeutics, Logic, Psychology, Metaphysics, secular education, spiritual education.